

Kiljavan 10.–12.12.2009 abstraktit

Suomen kognitiivisen kielentutkimuksen yhdistys järjestää yhteistyössä Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitoksen kanssa

II Virolais-suomalaisen kognitiivisen kielitieteen konferenssin

II Soome-eesti kognitiivse keeleteaduse konverents

joka on samalla Suomen kognitiivisen kielentutkimuksen yhdistyksen FiCLAn 10-vuotisjuhlakonferenssi

Suomen 2. infinitiivin instruktiivi ja 3. infinitiivin adessiivi voimadynamiikan valossa

Markus Hamunen (Helsingin yliopisto/Kotus)

Useimmissa suomen kieliopeissa instruktiivi- sekä adessiivisijan yhtenä funktiona ilmoitetaan tavan ja/tai keinon ilmaiseminen. Erityisesti tämä pätee 2. infinitiivin instruktiiviin (*kirjoittaen*) ja 3. infinitiivin adessiiviin (*kirjoittamalla*). Väitteisiin sisältyy kaksi toistaiseksi lisäselvitystä vaativaa kysymystä: a) Mikä ero *tavan* ja *keinon* käsitteillä on ja onko erottelu relevantti? Käsitteitä on käytetty totutusti niiden sisältöä sen tarkemmin erittelemättä, pitkälti yleiskielisinä termeinä yleiskielistä tulkintakehystä vasten. b) Millainen on infinitiivimuotojen distribuutio suhteessa tavan/keinon funktioihin? Taloudellisuus- eli yksi muoto–yksi merkitys -periaatteen mukaisesti muotojen välillä olisi oltava jonkinlainen joko semanttinen, pragmaattinen, alueellinen tms. ero.

Käsittelen esitelmässäni em. kysymyksiä Talmyn (1986, 1988, 2003) esittämän voimadynamiikan (*force dynamics*) kategorian avulla. Voimadynamiikassa on kyse olioiden ja entiteettien vuorovaikutuksesta erilaisten fysikaalisten, psykologisten tai sosiaalisten voimien alaisina. Kielen tasolla tämä näkyy mm. modaali-ilmauksissa sekä antamista, sallimista ja kausaatiota kuvaavissa rakenteissa. (Intuitiivinen) hypoteesini on, että tendenssinä 3. infinitiivin adessiivi (1) peruskäytössään keinon ilmaisuna liittyisi osaksi voimadynamiikkaa ja vastaavasti 2. infinitiivin instruktiivi tavan ilmaisuna (2) ei. Aineistonani hypoteesin koetteluun on erilaisista murrekorpuksista ja -lähteistä poimittuja esimerkkejä.

(1) mut n- oli suoraan ne veittet ja tammet ihan suoraan ei muuta kun turpeita se piänensi, tommosia, *kuokkimall- oli peltoo tehty*. (Renko)

(2) miähet olivat niim pal juavuksis et *konttain* [=kontaten] *tulivat* kotja. (Somero)

Esimerkin (1) infinitiivi *kuokkimalla* kuvaa yhtä olemassa olevaa osatoimintaa tai keinoa, jolla peltotöitä tehdään (vrt. *kyntämällä, äestämällä, kaivamalla* yms.). Se on osana transitivista rakennetta ja nimenomaan osatekona eräänlainen verbaalinen välikappale (huom. *kuokkia* < *kuokka*) turpeiden pienennykseen. Kuokkiminen kuuluu siihen fysikaaliseen voimadynaamiseen muutosketjuun, jossa alkutilan isoista turvepaloista on agenttiivisen toiminnan tuloksena syntynyt kuokan avulla lopputilan pienempiä turvepaloja (= *oli peltoo tehty*). Sen sijaan esimerkissä (2) on intransitiivinen rakenne, joka kuvaa liiketapahtumaa niin, että infinitiivi *konttain* tarkoittaa liikkumisen tapaa (vrt. *hoippuen, hoiperrellen, kömpien* yms.). Nyt ei ole

kyse voimadynamiikasta siten, että konttaaminen kuvaisi jonkinlaista voimadynaamista liikkeen osatekoa, vaan infinitiivi luonnehtii liikettä kokonaisuudessaan.

Tavan ja keinon käsitteiden ja niiden infiniittisten muotovastineiden selvittely vaatii verbisemantiikan, verbien välisten relaatioiden, konstruktioiden ja niiden kuvaamien asiantilojen (*event semantics*) sekä pragmatiikan osuuden tutkimista osana voimadynaamista käsitteistystä. Näitä pyrin esitelmässäni tarkemmin valottamaan.

markus.hamunen@helsinki.fi

Lähteet

Talmy, Leonard 1986: Force Dynamics as A Generalization over 'Causative'. In Deborah Tannen & James E.

Alatio (edit.), *Languages and Linguistics: The Interdependence of Theory, Data and Application*. Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics 1985. Georgetown University Press, Washington D.C.

-- 1988: Force Dynamics in Language and Cognition. – *Cognitive Science* 12: 49–100.

-- [2000] 2003: *Toward a Cognitive Semantics, Volume I: Concept Structuring Systems*. The MIT Press,

Cambridge, Massachusetts.

Indeksaalinen metafora: valokuvantutkimuksen soveltamisesta kielitieteessä

Leena Huima (Helsingin yliopisto, suomalais-ugrilainen laitos)

Väitöskirjatyössäni pyrin selvittämään, onko Raamatun poissaolo virolaisesta kulttuurista toisen maailmansodan jälkeen vaikuttanut siten, että Suomen ja Viron poliittisessa puheessa on havaittava ero niissä Vanhan testamentin kertomuksiin viittaavissa kielikuvissa. Olen etsinyt tapaa tarkastella siltaa, joka yhdistää sellaiset metaforat kuin Suomi myi esikoisuutensa hernerokasta [liittyessään EU:hun] tai EU-taivaalta ei suinkaan sada mannaa lähteeseen eli Raamatun kertomukseen.

Käsittämäni metaforatyypin, jonka lähdealueena on yksittäinen tapaus ("minun Waterlooni"), spesifioitu esine (kuten Gordionin solmu), nimeltä mainittu henkilö tms., on viimeisten vuosikymmenien aikana jäänyt metaforatutkimuksen katvealueelle. Virolaisessa fraseologian tutkimuksessa näitä on edelleen jonkin verran käsitelty, mutta enimmäkseen ns. fraseologismeina.

Fraseologismien käsitteeseen sisältyy muodon ja merkityksen vakiintuneisuus. Tällainen metafora voidaan kuitenkin tavoittaa helposti myös syntytalassa ja vakiintumisen eri vaiheissa. Yleistynyt sanonta henkilökohtainen tsunami 'katastrofi omassa elämässä' viittaa ennen muuta siihen tsunamiin, joka saapui Thaimaan rannikolle tapaninpäivänä vuonna 2004, ei tsunamiin yleensä. Samalla se tietenkin kuuluu myös konseptuaaliseen metaforaan traaginen kokemus on luonnonmullistus. Tämän omassa työssäni keskeisen kahtalaisuuden analysoimiseen valokuvantutkimus on tarjonnut mallin, jota esittelen lähemmin esitelmässäni.

Metonymiaa pidetään indekssaalisena ja metaforisuutta ikonisena semioottisena suhteena. Valokuva esitetään usein esimerkkinä ikonisuudesta. Valokuvan

tutkimuksessa on kiinnitetty viime aikoina erityistä huomiota valokuvan ja kuvattavan indeksiaaliseen suhteeseen. Valokuva syntyy kohteesta heijastuvien valonsäteiden jälkeenä filmille tai niiden tuottamana ykiloöllisenä binaarilukujonona kameran muistiin. Merkin ja merkittävän suhde on suora ja fyysinen. Valokuva eroaa tässä piirroksessa, joka voidaan tehdä myös mieli- tai muistikuvasta.

Kuvajournalismissa valokuvan indeksoinnilla tarkoitetaan kuvauspaikan, -ajan ja -kohteen tietojen tallentamista ja julkistamista. Journalistinen tulipalokuva ei esitä tulipaloa yleensä eikä sen tyypillisiä piirteitä, vaan tiettyä tulipaloa. Sama kuva valokuvanäyttelyssä ja indeksoimattomana voi esittää tulipalojen yleisiä dramaattisia piirteitä. Valokuvantutkimuksessa onkin syntynyt konventio, jonka mukaan taidevalokuvasta puhutaan ikonisena ja uutiskuvasta indeksiaalisena kuvana.

Tiettyyn kertomukseen, henkilöön, esineeseen jne. liittyvän metaforan ja konseptuaalisen metaforan ero on semioottisesti sama kuin taidekuvan ja uutiskuvan. Itse kuva on molemmissa tapauksissa sama, mutta sen viittaussuhde on eri. Taidekuva aktivoi yleisiä mielikuvia. Uutiskuva edustaa uutistapahtumaa indeksiaalisesti. Jos indeksi puuttuu tai häviää, kuvalla on indeksiaalinen suhde tapahtumaan vain niiden katsojien mielissä, joilla on tapahtumasta muisti- tai mielikuva.

Tätä mallia lainaten olen luonut väitöskirjatyöhöni käsitteen indeksiaalinen metafora. Se on tietoisesti ristiriitainen termi, samalla tavoin kuin valokuvantutkimuksen indeksiaalinen valokuva. Kun indeksiaalisuus on metonymiaa, tällaisella metaforalla on vahva metonymyminen komponentti, joka ajan kuluessa heikkenee, häviää ja syntyy ehkä uudestaan toisensuuntaisena. Analysoin tätä metonymiaa esitelmässäni lähemmin.

Mallilukijaa tekemässä

*Minna Jaakola (Helsingin yliopisto
Suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos)*

Esitelmässäni pohdin, voiko ja miten kognitiivisen kieliopin tarjoaman kuvauskaluston avulla tutkia *lukijan* rakentumista aidoissa, kokonaisissa teksteissä ja lopulta kokonaisissa julkaisuissa. Haarukoin siis sitä, miten lukijan käsitteistystä voi lukea lingvistisin menetelmin teksteistä.

Esitelmä liittyy aloitteilla olevaan tutkimukseen, jossa tavoitteena on yhdistää kielentutkimusta ja mediatutkimusta. Lähestyn lukijan käsitettä toisaalta Töyryn ja Helteen (2008, 2009) kehittämän *mediakonseptin* kautta, toisaalta tarkastelen lukijaa kognitiivisen kieliopin *käsitteistäjän* (Langacker 1987: 110, 1999: 218) ja *mielikuvaisuuden ulottuvuuksien* (Langacker 1987: 116–137, 1999: 5; 2008: 55–89) avulla. Aineistona on eräässä erikoislehdessä toteutettu kehittämisprojekti (ns. mediakonseptilaboratorio); aineisto sisältää kehittämisprojektin työpajaistuntojen nauhoitteita ja materiaaleja sekä lehtitekstejä. Esitelmässäni keskityn lähinnä lehtitekstien tarkasteluun.

Mediakonseptilaboratoriossa lehden toimitus työstää lehden arvoja ja tavoitteita sekä samalla kehittää konkreettisesti työtapojaan ja julkaisun rakennetta (mm. juttutyyppejä). Läpi koko prosessin kulkevia kysymyksiä ovat lukijan ja yleisön

määrittelyyn liittyvät ulottuvuudet. Tärkeimpiä työkaluja kehittämistyössä on *mallilukijan* käsite: mallilukija on se lukijan idea, jolle teksti suunnataan. Toimitus työstää kehittämisprosessin aikana varsin spesifin kuvauksen lehden mallilukijasta. Mediatutkimuksessa mallilukijan ideaa käytetään laajemminkin havainnollistamaan yleisön ja lukijan käsitteitä journalistisissa teksteissä ja niiden tuottamisprosessissa.

Kehittämisprosessissa esiin kuitenkin nousee kysymys siitä, mikä lopulta on mallilukijan ja lehden tekstien suhde: onko mallilukija kuitenkin se, jolle toimittajat lopulta tekstinsä kirjoittavat, ts. tekevätkö toimittajat lehteä juuri sellaisten tavoitteiden mukaisesti kuin esittävät? Tähän ilmiöön yritän pureutua suhteuttamalla mallilukijan käsitettä toisaalta narratologian *sisäislukijaan* ja toisaalta kognitiivisen kieliopin *käsitteistäjään*.

Lähteitä

Helle, Merja & Maija Töyry 2008: Mallilukijasta muutoksen työkalu? – *Journalismikritiikin vuosikirja 2008*. <http://journalismikritiikki.wordpress.com/verkkoartikkelit/mallilukijasta-muutoksen-tyokalu/>

Helle, Merja & Maija Töyry 2009: Media concepts as a tool for analysing changing media. – Oittinen,

Pirkko & Hannu Saarelma (eds), *Print Media - Principles, Processes and Qualit*. Helsinki: Paper Engineers' Association/Paperi ja Puu Oy

Langacker 1991: *Foundations of cognitive grammar II*. Stanford University Press.

—1999: *Grammar and conceptualization*. Berlin: Mouton de Gruyter.

—2008: *Cognitive grammar. A basic introduction*. New York: Oxford Univ. Press.

Kaassõnaühendite leksikaliseerumine liitadverbideks

Anni Jürine (Tartu Ülikool)

Ettekandes käsitletakse eesti keele kaassõnaühendite reanalüüsi liitadverbideks ja liitadpositsioonideks. Sellisest suundumusest annab eelkõige märku kaassõnaühendite süstemaatiline norminguvastane kokkukirjutamine. Näib, et see tendents on eeskätt kannustatud ühendi tähenduse muutumisest, mis tingib kogu ühendi uue (tavaliselt metafoorse) tähenduse eristamiseks ka teistsuguse kirja pildi.

Uurimuse põhilisteks teoreetilisteks lähtekohtadeks on grammatiseerimise- ning leksikalisatsiooniteooriad, reanalüüsi soodustavate faktoritena on arvesse võetud ka muid tegureid, nt analoogiat. Analüüsitava materjal pärineb küsitlusest, kus katseisikuid tuli otsustada, kas lausetes esinevad kaassõnaühendid tuleb kirjutada kokku või lahku, ning oma otsust põhjendada.

Küsitluse põhjal võib järeldada, et teatud kontekstides esinenud kaassõnaühendid, eriti need, mis moodustavad kinnistunud ühendi ja on seetõttu keelekasutaja mentaalses leksikonis konventsionaliseerunud (nt *metsa vahel*, *pea kohal*, *vaga kombel*), reanalüüsitakse adverbideks. Sellele viitab otsus ühend kokku kirjutada, eriti aga küsitletavate põhjendused, millest avaldub, et peamiseks kriteeriumiks ühendi kirja pildi üle otsustamisel on ühendi kui terviku tähendus, st, et valikuis lähtuti sellest, kas ühend on otseses või ülekantud tähenduses ning kas üks või teine kirja pilt annaks fraasile antud kontekstis teise tähenduse (nt *mehe moel* '(konkreetses) mehe moodi' vrdl **mehemoel* 'nagu mees').

Seega näib, et teatud ülekanalisemates tähendustes adpositsioonifraasid leksikaliseeruvad ning analüüsitakse seetõttu adverbideks. See protsess aga on käsitletav kui vahelüli grammatiseerumisahelas, sest teatud sagedasti koos esinevaid kaassõnaühendeid reinterpreteeritakse ka sellistes kontekstides, kus kaassõnaühendile eelneb täiend (nt *meie pea kohal*). Sellisel juhul reanalüüsitakse tarindi omavahelised suhted sedamoodi, et senine täiend (*meie*) moodustab kaassõnaühendi uue liitadpositsiooniga (*peakohal*), mis täidab taas grammatilist funktsiooni.

Kielellisen konstruktion motivoituminen, tapahtumien rakenne ja kuuleminen

Anni Jääskeläinen (HY, suomen kieli)

Kognitiivisessa kielentutkimuksessa näköaistimusta ja näkemistä yleensä käytetään mallina puhuttaessa kielellisen rakenteen muodostumisesta, ja sanasto, jolla konstruoinnista puhutaan, on näkemisen innoittamaa: Langackerin (1987, 1991) konstruoinnissa mm. käsitteistäjä näkijänä, kuvio–tausta-jäsennys, perspektiivi, tarkastelupiste, kuvattava näyttämölle sijoittuvana tarkastelun kohteena ja fiktiivisen liikkeen idea perustuvat kaikki näköaistin keskeisyydelle ja näkemisille ihmisen perustavana tiedonhankkimismenetelmänä. Näkeminen auttaa kuvaamaan metaforisesti kielen käytön valintoja, mutta näköaisti voi myös suoraan motivoida kielen muotoja. Kielellisen rakenteen motivoitumisessa voivat vaikuttaa yhtä lailla myös muut aistit, koko kognition toiminta ja ihmisen kehollisuus ja keholliset kokemukset (mm. Johnson 1987; Lakoff 1987; Sweetser 1990; Radden ja Panther 2004). Näköaisti on kuitenkin ollut huomion keskipisteessä myös motivoitumisesta puhuttaessa. Tässä esitelmässä pohdin kehollista ja kokemuksellista motivaatiota eräiden kielen konstruktioiden selityksenä ja kiinnitän huomiota ennen kaikkea kuuloaistin vaikutukseen niiden muodostumisessa. Tarkastelemisani rakenteissa kokemusperäinen havainto heijastuu ikonisesti rakenteen muotoon, ja tunnistettavan kokemuksen toistuvuus taas auttaa rakenteiden konventionaalistumisessa ja kiteytymisessä: samantapaisia tapahtumia kuvataan rutinoituneessa muodossa, jaettu kokemus vahvistaa tunnistettavuutta ja toistoa, ja rutinoitunut käyttö muodostuu konstruktiksi, jolla on motivoitunut muoto. Kuuleminen erityisenä aistimistapahtumana ja havainnoimisen keinona vaikuttaa osaltaan rakenteen motivoitumisessa.

Lähteet:

- Johnson, Mark 1987: *The body in the mind: the bodily basis of meaning, imagination, and reason*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Lakoff, George 1987: *Women, fire, and dangerous things: what categories reveal about the mind*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Langacker, Ronald W. 1987: *Foundations of cognitive grammar Volume 1: Theoretical Prerequisites*. Stanford University Press, Stanford.
- Langacker, Ronald W. 1991b: *Foundations of cognitive grammar Volume II: Descriptive Application*. Stanford University Press, Stanford.
- RADDEN, GÜNTER – PANTHER, KLAUS-UWE 2004: Introduction: reflections on motivation. Teoksessa Radden, Günter – Panther, Klaus-Uwe (toim.) *Studies in linguistic motivation. Cognitive Linguistics Research 28* s.1–46. Mouton de Gruyter, Berlin & New York.

Sweetser, Eve 1990: *From Etymology to Pragmatics: metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge University Press, Cambridge.

Leksikografi polyseemisen verbin merkityksiä metsästäessä

Nina Kamppi (Kotimaisten kielten tutkimuskeskus)

Leksikografi tarvitsee työssään teoreettisiakin työkaluja, ja niitä on etsittävä lingvistiksestä tutkimuksesta. Leksikografian kannalta erittäin tärkeä tutkimuksen alue on polyseemian tutkimus, sillä se voisi olla avuksi sanojen merkitysjaon kriteereiden muodostamisessa. Valitettavasti tutkijat eivät tähän asti ole juurikaan olleet kiinnostuneita leksikografiaan soveltuvan merkitys- ja polyseemianäkemyksen kehittämistä. Onkin sanottu, että kielitieteilijöiden kiinnostuksen puutteen vuoksi leksikografit jäävät yksin aineistonsa kanssa ilman riittäviä kuvausmalleja (Geeraerts 1987: 2).

Ongelmallista tietysti on se, että leksikografit tarvitsisivat sellaista polyseemianäkemyksiä, jonka avulla pystyy erottamaan ensinnäkin sanan merkitykset tai ainakin merkitysten prototyypit toisistaan ja että sanan merkityksen pystyy erottamaan sen ilmauksen merkityksestä, jossa sana esiintyy. Nämä tarpeet kuitenkin taitavat olla ristiriidassa monien olemassa olevien teorioiden lähtökohtien kanssa. Toinen ongelma on se, että monet leksikografit suhtautuvat epäluuloisesti kaikkeen ”teoriaan”, koska uskovat sen olevan vaikeasti sovellettavissa käytäntöön.

Yritän esitelmässäni erityyppisten lähteiden avulla kehittää jonkinlaista näkemystä siitä, minkälaisia semanttisia ja/tai syntaktisia työkaluja leksikografi voi polyseemisen verbin merkitysten erottamisessa käyttää. Näitä työkaluja etsin sekä kielitieteellisestä kirjallisuudesta että ns. metaleksikografisesta, leksikografiaa teoreettiselta kannalta käsittelevästä kirjallisuudesta.

Lähemmin tarkastelen sitä sanakirjojen ongelmaa, miten erottaa verbin merkitys sen erilaisissa syntaktisissa ympäristöissä saamasta tulkinnasta. Ongelman on Hanks kuvannut näin: ”contemporary dictionaries contain many unnecessary postulated senses, simply because lexicographers have failed to achieve an appropriate level of generalization or have presented syntactic distinctions as if they were semantic ones” (Hanks 2004) Apuna käytän mm. *konstruktion* käsitettä, ja aineistonani ovat eri sanakirjoista poimitut, samaan semanttiseen ryhmään kuuluvista verbeistä kirjoitetut sanakirja-artikkelit.

Esitelmälläni haluan haastaa kognitiivisesti suuntautuneet kielentutkijat paneutumaan leksikografian ongelmiin. Geeraerts ainakin uskoo, että leksikografiaa ja leksikografian teoriaa voidaan kehittää nimenomaan kognitiivisen semantiikan avulla, koska se tarjoaa realistisemman kuvan semanttisista rakenteista kuin moni muu teoria.. (Geeraerts 2006b: 362-363) Geeraertsin mielestä kielentutkimuksessa syntyvien semanttisten näkemysten pitäisi sopia myös käytännön leksikografiassa sovellettaviksi. Suuren mittakaavan leksikografinen työ myös tarjoaisi hyvän ”testausmaaperän” teoreettisille käsityksille (Geeraerts 2006a: 327)

LÄHTEET:

Geeraerts, Dirk 1987: Types of semantic information in dictionaries. – Ilson, Robert. F. (toim.): A spectrum of lexicography. Amsterdam: Benjamins s. 1-10.

Geeraerts, Dirk 2006a: The lexicographical treatment of prototypical polysemy. – Words and other wonders. Papers on lexical and semantic topics. Cognitive linguistic research 33. Berlin; New York: Mouton de Gruyter s. 327-344.

Geeraerts, Dirk 2006b: The definitional practice of dictionaries and the cognitive semantic conception of polysemy. – Words and other wonders. Papers on lexical and semantic topics. Cognitive linguistic research 33. Berlin; New York: Mouton de Gruyter s. 345-363.

Geeraerts, Dirk 2006: Words and other wonders. Papers on lexical and semantic topics. Cognitive linguistic research 33. Berlin; New York: Mouton de Gruyter

Hanks, Patrick 1994: Linguistic norms and pragmatic exploitations, or why lexicographers need prototype theory and vice versa. – F. Kiefer, G. Kiss, and J. Pajzs (toim.): Papers in computational lexicography: Complex '94. Research Institute for Linguistics, Hungarian Academy of Sciences.

Eesti keele koha- ja abstraktsete suhete väljendamine adessiiviga ja postpositsiooniga *peal*

Kaisa Kesküla, Laura Ojava, Jane Klavan

Ettekanne põhineb Kaisa Kesküla ja Laura Ojava bakalaureusetöodel, milles käsitleti kognitiivse lingvistika seisukohast eesti keele adessiivi ja kaassõna *peal* paralleelset kasutust koha- ja abstraktsete suhete kirjeldamisel.

Eesti traditsioonilise grammatika järgi on kaassõna iseseisva leksikaalse tähenduseta ja saab tähenduse alles koos käändsõnaga. Mõnel juhul saab kaassõna ja käändetunnust kasutada paralleelselt: näiteks analüütiline konstruktsioon genitiiv + *peal* on sama tähendusega kui sünteetiline adessiiv. Bakalaureusetöodes uuriti katseliste meetodiga selliseid eesti keele lauseid, milles on võimalik koha- ja abstraktseid suhteid väljendada paralleelselt nii postpositsiooni kui ka käändega. Selleks viis Laura Ojava läbi produktsioonikatse ja Kaisa Kesküla koostas ankeetküsitluse. Ojava katses näidati katseisikutele 12 erinevat ruumisituatsiooni kujutavat fotot ja paluti neil määrata trajektoori asukoht. Kesküla katses tuli katseisikutel erinevates lausetes valida, kas nende arvates on tavalisem postpositsioon või kääne (nt *vaas on laua peal / vaas on laual*) ning oma valikut põhjendada. Lisaks kohasuhetele uuris Kesküla oma katses ka abstraktseid suhteid. Tööde eesmärgiks oli näidata, et adessiiv ja kaassõna *peal* ei ole alati sünonüümsed ja keelekasutaja valib üldiselt ühe või teise variandi olenevalt konkreetsest kasutussituatsioonist.

Käesolevas ettekandes räägime kummagi katse tulemustest ja üldistustest, mida on võimalik nende põhjal teha. Üldistuste tegemisel toetume Jane Klavani ettekandele „*Synonymy in Grammar: Estonian Locative Case and Adpositional Constructions*“, mis peeti konverentsil „*Case in and across languages*“ ja mis põhines samuti Kesküla ja Ojava bakalaureusetöodel.

Merkitysavaruuksia rakentamassa: frekvenssejä ja samankaltaisuksia

Kognitiivinen suuntaus on alusta asti korostanut yleisten kategorisointiin vaikuttavien tekijöiden keskeistä asemaa osana koko kielisysteemiä. Siten suuntaus asettuu lähtökohtaisesti vastakkain Chomskylaisen (Chomsky 1965) tutkimustradition kanssa korostaen kielen ei-autonomista asemaa yleisestä kognitiosta ja toiseksi kielen emergoitumista, abstraktien rakenteiden muodostumista, käytöstä. Siten frekvenssillä on kognitiivisessa suuntauksessa keskeinen asema (Bybee 2007). Toinen deskriptio kannalta keskeinen käsite on samankaltaisuus kognitiivisessa suuntauksessa (Langacker 1987; Langacker 1991). Tiettyjen kiellisten elementtien keskinäinen suhde kuvataan muoto–merkitys-parina ja ennen kaikkea niiden välillä vallitsevan suhteen katsotaan perustuvan samankaltaisuuteen. Frekvenssi ja samankaltaisuus ovat käsitteellisellä tasolla selviä, mutta niiden operationalisoiminen kielellisessä kuvauksessa on vähintäänkin haasteellista erityisesti laajojen aineistojen yhteydessä. Tarkastelen esitelmässäni näitä kahta käsitettä korpuslingvistiikan näkökulmasta.

Stefanowitsch on korostanut, että frekvenssi ymmärretään tyyppillisesti liian yksinkertaisena ilmiönä joko absoluuttisena tai relatiivisena (Stefanowitsch 2008). Tarkastelen esitelmässäni yhtä frekvenssin osatekijää: kontribuutiota. Osoitan esimerkkiaineiston avulla, että frekvenssin tarkasteleminen laajemmassa mielessä avaa uusia mahdollisuuksia tarkastella mm. verbien ja konstruktoiden välistä suhdetta. Kontribuution vakiintuneisuus (contributonal entrenchment) mahdollistaa myös tarkastella kognitiivisen suuntauksen kahta keskeistä käsitettä: skemaattisuutta ja spesifisyyttä. Lisäksi esimerkkiaineisto osoittaa, että kontribuution vakiintuneisuus antaa tarkemman kuvauksen aineistosta kuin absoluuttiseen frekvenssiin perustuva lähtökohta antaisi olettaa.

Esitelmän toisessa osassa tarkastelen, miten samankaltaisuutta voidaan mallintaa hierarkkisen klusteroinnin avulla. Klusterianalyysi on tullut viime aikoina osaksi kognitiivista korpustutkimusta (Divjak 2006; Gries to appear). Klusterianalyysin tavoitteena on havaita aineistossa esiintyviä samankaltaisuuksia, jotka koostuvat useasta muuttujasta. Klusterianalyysi kuitenkin edellyttää aina aineiston käsittelyä, osittamista muuttujiin. Esimerkkiaineisto kuitenkin osoittaa, että jo pelkästään frekvenssin vaikutuksen ymmärtäminen monimutkaisempina ilmiönä, kontribuutiona, antaa yhteneviä tuloksia muuttujiin analysoidun aineiston kanssa.

Kirjallisuusluettelo

- Bybee, Joan. 2007. *Frequency of Use and the Organization of Language* Oxford: Oxford University Press.
- Chomsky, Noam. 1965. *Aspects of the theory of syntax* Cambridge: MIT Press.
- Divjak, Dagmar. 2006. *Ways of intending: Delineating and structuring near-synonyms*. *Corpora in Cognitive Linguistics*, ed. by S.T.G.a.A. Stepanowitsch, 19-56. Berlin and New York: Mouton de Gruyeter.
- Gries, Stefan Th.; Stefanowitsch, Anatol. to appear. *Cluster analysis and the identification of collexeme classes*. *experimental and empirical methods in the study of conceptual structure, discourse, and language*, ed. by J.a.S.R. Newman. Stanford: CA: CSLI.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Vol I. Theoretical Prerequisites* Stanford: Stanford University Press.
- . 1991. *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. II. Descriptive Application* Stanford: Stanford University Press.

Stefanowitsch, Anatol. 2008. Negative evidence and preemption: A constructional approach to ungrammaticality. *Cognitive Linguistics* 19.513-31.

Käsitteoriat ja tieteellisten käsitteiden merkitysten kuvaaminen

Milla Luodonpää-Manni

Käsitteillä on keskeinen sija jokapäiväisessä toiminnassamme ja ajattelussamme. Käyttäessämme kielellisiä ilmauksia ajatuksiemme ilmaisemiseen tai viestien välittämiseen, viittaamme väistämättä samalla erilaisiin abstrakteihin käsitteisiin. Myös tieteen tekemisessä abstraktit käsitteet ovat mitä suurimmassa määrin keskeisellä sijalla. Uusien teorioiden kehittäminen voi vaatia jopa uusien käsitteiden luomista, kuten esimerkiksi atomin ”löytyminen” teki. Hyvän tieteellisen tutkimuksen ominaispiirteinä pidetäänkin käytettyjen käsitteiden eksplisiittistä määrittelyä. Koska ihmiskieli on täynnä erilaisia käsitteitä, tutkijan on mahdotonta määrittellä kaikkia käsitteitä tutkimuksessaan. Jokaisella tieteenalalla onkin omat käsitteensä, joita pidetään annettuina eikä niiden merkitystä joka kerta erikseen täsmennetä (ks. Bal 2002; Becher 1989). Lisäksi monet yleiset (akateemiset) käsitteet kuten HYPOTEESI, TEORIA ja METODI jäävät usein määrittelyn ulkopuolelle. Etenkin tieteiden välisiä rajoja ylittävissä tutkimuksissa tämä voi muodostua ongelmaksi, mikäli tutkijat puhuvatkin tietämättään eri asioista samaa termiä käyttäen (Bal 2002: 25, 28). Tämän vuoksi käsitteiden syntymiseen, varastoitumiseen, ymmärtämiseen sekä eri käsitteiden välisiin suhteisiin liittyvät kysymykset muodostavat tärkeän tutkimuskohteen.

Esitelmän tarkoituksena on pohtia tieteellisten termien kuvaamista: kuinka kuvata tieteellisten käsitteiden merkityksiä eri tiedeyhteisöissä, tieteenaloilla ja tutkimustraditioissa. Tieteenfilosofian piirissä käsitteitä on pyritty kuvaamaan erilaisten käsitteorioiden avulla. Näistä tunnetuimpia ovat ns. klassinen teoria, sitä muistuttavat neoklassiset teoriat, havaintopsykologian piirissä kehitelty prototyypiteoria, nk. teoria-teoriat ja atomistiset teoriat (mm. Earl 2005, 2007; Rosch 1978). Kaikilla näillä käsitteorioilla on omat vahvuutensa ja heikkoutensa, joita pyrin esitelmässäni kartoittamaan. Tieteellisten käsitteiden kuvaukseen vaikuttaisivatkin soveltuvan parhaiten prototyypiteoria ja teoria-teoriat tai näiden yhdistelmät.

Tutkimuskirjallisuus

Bal, M. (2002). *Travelling concepts in the humanities – a rough guide*. University of Toronto Press.

Barsalou, L. (1987). The instability of graded structure: implications for the nature of concepts. In Neisser, U. (toim.). *Concepts and conceptual development: Ecological and intellectual factors in categorization*. Cambridge University Press.

Becher, T. (1989). *Academic Tribes and Territories – intellectual enquiry and the cultures of disciplines*. Milton Keynes: The Society for Research into Higher Education & Open University Press.

Earl, D. (2007). Concepts. In: *Internet Encyclopedia of Philosophy*. Fieser, J. & B. Dowden (toim.). <http://www.iep.utm.edu/>. Visited 13.1.2009.

Earl, D. (2005). The Classical Theory of Concepts. In: *Internet Encyclopedia of Philosophy*. Fieser, J. & B. Dowden (toim.). <http://www.iep.utm.edu/>. Visited 13.1.2009.

Niiniluoto, I. (1980). *Johdatus tieteen filosofiaan – käsitteen- ja teorianmuodostus*. Helsinki: Otava.

Onikki, T. (2000). Mistä mieli merkityksen tutkimukseen? Kognitiivisen kielentutkimuksen merkitysnäkemyksestä. In. Airola, A. & H. J. Koskinen & V. Mustonen (toim.). *Merkillinen merkitys*. Gaudeamus, Helsinki. 85-114.

Raukko, J. (1994). Polysemia: Merkitysten verkosto – merkityksen verkko. In Leino, P. & T. Onikki (toim.). *Näkökulmia polysemiaan. Suomen kielen kognitiivista kielioppia 2*. Kieli 8. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. 36-69.

Rosch, E. (1978). Principles of Categorization. In Rosch, E. & B. Lloyd. *Cognition and Categorization*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

Wierzbicka, A. (1990). 'Prototypes save' : on the uses and abuses of the notion of 'prototype' in linguistics and related fields. In Tsohatzidis, S.L. (toim.). *Meanings & Prototypes – Studies in Linguistic Categorization*. London, New York : Routledge.

KÄSITTEET JA KIELI MIELEN JA MAAILMAN LIITTYMINÄ

MENTAALISESSA REALISMISSA *Viljo Martikainen* Olen väitöstyössäni tarkastellut ihmisen käsitteitä ja mieltä dynaamisina muistirakenteina, joiden avulla monia ihmistieteiden ja filosofian ns. ikuisuusongelmia voidaan lähestyä uudella empiirisen muistitutkimuksen tuloksiin nojautuvalla tavalla. Käsitteet ovat tulkintani mukaan ainoat mielen ja maailman liittyminä toimivat luonnolliset ja muistin systeemisinä rakenteina subsistoivat entiteetit. Niiden olemassaolon jokainen kokee arkipäivän toimissaan, mutta niiden prosessuaalinen synty ja käyttö ovat aivotutkimukselle ja neurotieteille ongelmallisia tapahtumia. Aistien koodaaman infor-maation prosessoituminen aistimukseksi ja merkityksiä sisältäväksi havainnoksi sisältää ongelmal-lisen ontologisen transformaation, johon tieteet eivät ole vielä löytäneet hyvää reduktiivista selitystä. Tämän transformaation tuloksen laadukkuus on kuitenkin ollut evoluutioprosessien keskeinen kelpoisuusehto. Toisaalta muistin toimintaprosessien tuloksia voidaan tutkia empiirisen muistitut-kimuksen keinoin ja havainnoida arkipäivän kokemuksissa introspektion keinoin.

Mentaalisessa realismissa kielen olemusta, rakennetta ja funktioita voidaan tarkastella raken-tamani ihmisen käsitteen systeemisen mallin avulla. Käsittemallissa nimet ja kielelliset ilmaisut muodostavat keskeisen ryhmän olevan entiteettien muistirepresentaatioissa. Ne toimivat keskeisinä aistimellisina hakuattribuutteina ihmisen käsitteissä, joiden avulla ymmärrämme entiteettien tärkeimmät tilannekohtaiset merkitykset. Kognitiivisen psykologian mukaan ih-misen muistirepresentaatioihin tallentuu kaikki tärkeät kohdattujen entiteettien piirteet ais-tiperustaisina tai rakenteisina attribuutteina. Muistamisprosessien käynnistäjänä toimivat paitsi kohteesta saadut aistimelliset kuvaukset myös erilaiset kielelliset ilmaisut, joista sanat ja lauseet ovat luonnollisesti tärkeimmät. Mentaalisen analyysia palveleva käsittemallini sopii myös kielitieteen ongelmien uudenlaiseen tar-kasteluun. Kielikykyimme luonnollinen selitys löytyy juuri käsitteiden prosessuaalisen rakentumisen ja jatkuvan dynaamisen muuttumisen sekä niiden tilannerelevantin käyttämisen avulla. Kielelliset ilmaukset ovat nimiattribuutteja entiteeteille olkoonpa ne sitten olioita tai tapahtumia tai niiden ket-juja. Ne tallentuvat niin kuin muutkin aistimelliset attribuutit ja ovat käytettävissä samalla tavalla tilanteen esiintyessä uudestaan jo evoluutioprosesseissa muotoutuneen tilannerelevanssin mahdol-listamalla säilymistä palvelevalla ja tehokkaalla tavalla. Käsitteiden ylläkuvattu prosessuaalinen toiminta muistuttaa Wittgensteinin kielipelejä ja kielen kuvateoriaa.

Verbimuodolla Voihan alkavien lauseiden funktioita vuorovaikutuksessa

Jarkko Niemi (HY, suomen kieli)

Verbimuodolla *voihan* alkavien lauseiden käyttöä tarkasteleva tutkimukseni pyrkii yhdistämään kognitiivisen kieliopin ja keskusteluanalyysin metodeja (metodien

yhdistämisen lähtökohdista ks. Etelämäki et al. 2009). Olen kiinnostunut *voihan*-lauseiden sisäisestä ja ulkoista syntaksista sekä näiden välisestä vuorovaikutteisesta suhteesta. Sisäisellä syntaksilla tarkoitan lauseen konstituentteja ja niiden järjestystä ja ulkoisella syntaksilla lauseen käyttöä vuorovaikutuksen toimintajakoissa (ks. Linell 2005). Sekä sisäinen että ulkoinen syntaksi voivat muodostaa toistuvasta käytöstä abstrahoidun skeeman. Lauserakenteen tasolla skeemoja on tarkasteltu esimerkiksi rakenneskeeman käsitteen avulla (Leino 1999: 64–65). Ulkoisen syntaksin osalta esimerkiksi Couper-Kuhlen ja Thompson (2000) ovat esitelleet peruskonsessiivin skeeman, jonka osaksi tutkimani *voihan*-lauseet usein sijoittuvat. Peruskonsessiivin skeemassa puhuja A esittää mielipiteen, jota puhuja B ensin myönnyy ja esittää sitten ainakin osittain erimielisen näkemyksen samasta asiasta.

1. (1) [Nimimerkki hemi on julkaissut perusteellisen ohjeen viestiohjelma Messengerin asentamisesta tietokoneelle.]
Juhkiss 08.10.2006 08:08 Tuo voi olla hyödyllinen opas jollekin!
Fuji 08.10.2006 17:05 **Voihan tuosta olla hyötyä**, mutta kyllä yleensä jonkun ohjelman asentaa osaa
(<http://hemiplace.com/forum/index.php?topic=411.0>)

Esitelmä perustuu internetistä vapaasanahauulla ”voihan” muodostettuun aineistoon (50 ensimmäistä esimerkkiä, joissa *voihan* on verbi), jota täydentää Helsingin yliopiston keskustelupuheen nauhoitteista löytämäni esimerkit (8 kappaletta).

LÄHTEET:

- Couper-Kuhlen Elizabeth - Thompson, Sandra A. 2000: Concessive patterns in conversation. - Elizabeth Couper-Kuhlen & Bernd Kortmann (toim.) *Cause, condition, concession, contrast. Cognitive and discourse perspectives* s. 381-410 Berlin: Mouton de Gruyter.
- Etelämäki Marja - Herlin, Ilona - Jaakola, Minna - Visapää, Laura 2009: Kielioppi käsitteistyksenä ja toimintana. Kognitiivista kielioppia ja keskusteluanalyysiä yhdistämässä. - *Virittäjä* 2/2009: 162-187.
- Leino Pentti 1999: *Polysemia - kielen moniselitteisyys*. Suomen kielen kognitiivista kielioppia 1. Kieli 7. Toinen painos. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Linell Per 2005: En dialogisk grammatik? – Jan Anward & Bengt Nordberg (toim.) *Samtal och grammatik. Studier i svenskt samtalsspråk*. S. 231-328. Lund: Studentlitteratur.

Ajan semantiikkaa kognitiivisessa kielentutkimuksessa

Tapani Möttönen (HY, suomen kieli)

Puheenvuoroni perustuu pro gradu -tutkielmaani, jossa käsittelen ajan käsitteistämistä ja seman-tiikkaa kognitiivisen kielentutkimuksen suuntauksissa. Käsittelen aikaa erityisesti suhteessa kielen ja ihmisen käsitteellisen kyvyn oletettuun spatiovisuaaliseen perustaan. Tämä oletus on keskeisellä sijalla erityisesti kognitiivisessa metaforateoriassa (tässä erityisesti Lakoff ja Johnson 1999), joka tarjoaa puheenvuorossani alustavan näkökulman ajan ilmaisemisen keinoihin. Lisäksi käsittelen temporaalisuuden roolia kognitiivisessa kieliopissa. Pääväittämani on, että temporaalisuus on semanttisena tekijänä läsnä käsitteissä yleensä, ja että metonymia metaforan sijaan on ajan käsitteistämisen keskeinen keino (metaforan ja metonymian suhteesta ks. esim. Panther et al. 2009).

1. Aika käsitteistämisen kohteena: aika kognitiivisessa metaforateoriassa.

Lakoff ja Johnson (1999) esittävät, että (erityisesti spatiaalinen) metaforiikka muodostaa käsitteellisen keinoston, jonka ansiosta paitsi ajan kommunikoiminen myös ajan kokeminen ylipäättään on mahdollista. Lähestyn tätä oletusta kriittisesti Evansin (2004) monitieteisen aika-analyysin kautta. Ajan kokeminen on pikemminkin subjektiivista (esikäsitteellisessä mielessä) ja tämä kokemuksen taso on otettava ajan semanttisessa käsittelyssä huomioon. Samalla metafora-teorian ja Evansin näkökulman kontrastointi tukee tulkintaa metonymiasta ajanilmausten perusta-vana mekanismina.

2. Aika käsitteistämisen osatekijänä: temporaalisuus kognitiivisessa kieliopissa

Kognitiivisessa kieliopissa (esim. Langacker 1987) ajalla on keskeinen rooli ennen kaikkea semanttisena komponenttina, jonka suhteellinen korostuneisuus erottaa verbien ilmaisemia prosesseja ja muita relaatioita ja olioita toisistaan. Tämä perustuu siihen, että Langacker olettaa prosesseille ja muille käsitetyypeille erilaiset kognitiiviset aktivoinnin tavat, jono- ja tiivistelmä-tarkastelun. Arvioin tähän postulaattiin liittyviä loogisia ongelmia ja esitän vaihtoehtoisia ajatuksia prosessien temporaalisesta ominaislaadusta. Pääpointtina on kuitenkin väittämäni, että temporaalisuus on käsitteiden kategorinen ja luontainen ominaisuus, jonka asema käytännön predikaatioissa vaihtelee kontekstisidonnaisesti. Kognitiivinen kielioppi pystyy semanttisen analyysin keinostona kuvaamaan tämän tehokkaasti.

3. Ajanilmausten semanttista hienomekaniikkaa: spatiaalisten spesifikaatioiden heijastuminen adpositioiden temporaaliseen merkitykseen.

Analysoin gradussani joukkoa ajan adpositioita, joissa spatiaalinen merkitys on mielestäni erityisen selkeästi läsnä. Tässä nostan esiin esimerkiksi adposition *alla*, jonka spatiaaliset merkitysvariantit valaisevat mielenkiintoisella tavalla temporaalisten ekstensioiden mahdollista syntymekanismia. Samalla esimerkki havainnollistaa muutamia kognitiivisen metaforateorian ongelmakohtia, kuten metaforien aukkoisuutta (*alla adpositio* harvinaisena esimerkkinä pystyulottuvuudesta ajan ilmaisemisen keinona).

Kirjallisuutta:

Evans, Vyvyan 2004: *The structure of time. Language, meaning and temporal cognition.*

Lakoff, George & Mark Johnson 1999: *Philosophy in the flesh. The Embodied mind and its challenge to western thought.*

Langacker Ronald W. 1987: *Foundations of cognitive grammar. Vol. 1: Theoretical prerequisites.*

Möttönen, Tapani 2009: *Ajasta ikuisuuteen. Ajanilmausten kognitiivista semantiikkaa.* Pro gradu-tutkielma.

Panther et al. 2009: *Metonymy and metaphor in grammar.*

***Hakkama-verb* aspekti väljendajana ahelverbides**

Piret Piiraja (Tartu Ülikool)

Hakkama-verb esineb eesti keeles peamiselt ahelverbide koosseisus, kus ta võib näidata tegevuse algust või tulevikku. Harvematel juhtudel võib *hakkama*-verbi leida koos seisundiadverbidega nagu *igav* või *külm*, aga ka adverbidega nagu *peale*, *pihta* ning *kinni* ja *külge*. Viimased on sagedasemad vanas kirjakeeles. *Hakkama*-verbi tuleviku väljendajana on uurinud Helle Metslang (1994), kes on mingil määral puudutanud ka *hakkama*-verbi tegevuse alguse tähistajana. *Hakkama*-verbi esinemist tuleviku- ja alguskonstruksioonides nii vanas kirjakeeles kui ka tänapäeval on lühidalt käsitlenud Pille Penjam oma doktoritöös (2009).

Käesolevas ettekandes vaadeldakse põgusalt *hakkama*-verbi diakrooniat, kuid pikemalt tuleb juttu selle tänapäevasest kasutusest inhoatiivse aspekti väljendajana. Antakse ülevaade süntaktilistest kontekstidest, milles *hakkama* võib esineda, sh sellest, missuguste subjektidega koos *hakkama*-verbi sagedamini kasutatakse. Uurimus põhineb eesti kirjakeele korpuse morfoloogiliselt ühestatud allkorpusest ning vana kirjakeele korpusest kogutud materjalil.

Aspekt on väga huvitav ja tõenäoliselt kognitiivselt vägagi põhjendatud keelenähtus. Sellest hoolimata on aspekti kognitiivse lingvistika perspektiivist vähe käsitletud. Selle vea parandamise loodan selle materjalikeskse uurimusega oma panuse anda.

Kirjandust

- Dahl, Ö.* 1999. Aspect: Basic Principles. Concise encyclopedia of grammatical categories. Eds. Keith Brown, Jim Miller. Elsevier Science Ltd: Oxford, pp. 30–37.
- Metslang, Helle* 1994. Temporal relations in the predicate and the grammatical system of Estonian and Finnish. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 39. Oulun Yliopiston Monistus- ja Kuvakeskus: Oulu.
- Penjam, Pille* 2009. Eesti kirjakeele *da*- ja *ma*-infinitiiviga konstruksioonid. Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 23. Tartu Ülikooli Kirjastus: Tartu.
- Sasse, H.-J.* 2002. Recent activity in the theory of aspect: Accomplishments, achievements, or just non-progressive state? – Linguistic Typology 6, pp. 199–271.

Kognitiivista morfologiaa: yksiköt, prosessit ja kenttäilmiöt kielikontaktissa

Helka Riionheimo (Joensuun yliopisto)

Väitöskirjassani olen lähestynyt suomen kielen verbimorfologiaa näkökulmasta, jota voi luonnehtia väljässä mielessä kognitiiviseksi (Riionheimo 2007). Teoreettisen näkökulman kehittelyä on ohjannut Viron inkerinsuomalaisten haastattelupuheesta koottu tutkimusaineisto, jossa suomen ja viron ainekset sekoittuvat monin tavoin. Teorian on pitänyt soveltua morfologisesti rikkaiden kielten analysointiin ja sekä morfologisten attritioilmiöiden että morfologisen interferenssin käsittelyyn. Lisäksi sen on pitänyt sallia puhujien väliset yksilölliset erot ollakseen käyttökelpoinen jäsenettäessä runsaasti variaatiota sisältävää puhuttua aineistoa.

Viitekehys pohjautuu yhtäältä käyttöperustaiseen, kognitiiviseen näkemykseen morfologiasta ja toisaalta niihin havaintoihin, joita psykolingvistinen tutkimus on tehnyt morfologisesta prosessoinnista. Käyttöperustaiset mallit (esim. Bybee 2001) korostavat kielellisten rakenteiden ja aktuaalisen kielen käytön välistä yhteyttä ja

kiinnittävät huomiota kielenkäyttäjien mentaaliin kielioppiin. Käyttöperustainen morfologiakäsitys haastaa kielen perinteisen jaon leksikoksi ja kieliopiksi. Leksikko nähdäänkin nyt valtavana varastona, joka sisältää sekä perusmuotoja että taivutettuja muotoja ja joka muodostaa monimutkaisen assosiativisen verkoston. Kieliopillisten sääntöjen sijasta on olemassa skeemoja, jotka emergoituvat tämän verkoston sisältämistä samankaltaisuuksista ja säännöllisyyksistä. Psykolingvistinen tutkimus puolestaan on osoittanut kokeellisesti, että suomen kaltaisessa morfologisesti kompleksisessä kielessä monimorfeemiset muodot voivat edustua mentaalisti kahdella tavalla: kokosanamuotoina tai morfeemeiksi purettuna (Niemi ym. 1994, Järvikivi 2003).

Nämä teoreettiset rakennusaineet sovitetaan viitekehyksessäni yhteen kielellisten ilmiöiden ontologista kolmijaon kanssa: kieli sisältää yksiköitä, prosesseja ja kenttäilmiöitä (Määttä 1994). Yksikköinä (elementteinä) pidän kaikkia niitä sanoja, sananmuotoja tai sananmuotojen osia, joilla voi olettaa olevan edustuma kielenpuhujan mentaalissa leksikossa. Prosessien avulla tuotetaan monimorfeemisiä muotoja yhdistelemällä yksiköitä (vartaloita ja affikseja). Puheen tuottamisessa on siis mahdollista joko käyttää kokonaista mentaalisti varastoitua taivutusmuotoa tai muodostaa tarvittava muoto osista taivutusprosessin avulla. Kenttäilmiön käsite taas viittaa niihin assosiaatio- tai suhdeverkostoihin, jotka vallitsevat mentaaliin leksikkoon varastoitujen sanojen ja sananmuotojen välillä. Kenttämaisten verkostojen olemassaolo voi päästä näkyviin analogisten yleistysten kautta: tällöin jokin muoto on tuotettu käyttämällä mallina mentaalissa leksikossa olevia vastaavanlaisia muotoja.

Esitelmässäni otan esille kaksi inkerinsuomen ja viron kielikontaktissa esiin nousevaa ilmiötä, jotka ovat mielenkiintoisia yllä kuvatun morfologianäkemyksen kannalta. Pleonastisissa muodoissa jokin kieliopillinen kategoria on merkitty kahden kielen tunnuksilla (esim. *veisimme* 'veimme', *ostisimme* 'ostimme'). Tällaiset muodot viittaavat mentaalien yksiköiden ja prosessien väliseen yhteispeliin puheen tuottamisessa. Suomen ja viron aineiden kontaminaatiot tai "kompromissimuodot" (esim. *otsit* 'ottivat', vrt. vir. *võtsid*; *lõppus* 'loppui', vrt. vir. *lõppes*; *naero* 'nauroi', vrt. vir. *naeris*) puolestaan saattavat olla eräänlaista kieltenvälistä analogiaa.

Bybee, Joan 2001: *Phonology and language use*. Cambridge: Cambridge University Press.

Järvikivi, Juhani 2003: *Allomorphy and Morphological Salience in the Mental Lexicon*. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Määttä, Urho 1994: *Funktionaalinen selittäminen morfologiassa. Metateoriaa ja huomioita suomen ja sen sukukielten tutkimusperinteestä*. Tampere: Tampereen yliopisto

Niemi, Jussi – Laine, Matti – Tuominen, Juhani 1994: Cognitive morphology in Finnish: foundations of a new model. – *Language and Cognitive Processes* 9 s. 423–446.

Riionheimo, Helka 2007: *Muutoksen monet juuret. Oman ja vieraan risteytyminen Viron inkerinsuomalaisten imperfektinmuodostuksessa*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Construction Grammar(s): Critique, Problems, and Solutions

Jouni Rostila (Tampereen yliopisto, saksan kieli)

Leiss (2009a,b) sharply criticizes Construction Grammar(s) (CxG), going to such

lengths as labeling it as scientific regression and its proponents as weak syntacticians. Many of the points raised by her cannot be taken seriously, since they are obviously products of misunderstandings and/or due to a very superficial and narrow reception of CxG literature. However, Leiss also manages to hint at some points that should be of genuine concern to those interested in further developing CxG. More such questions are posed by Itkonen (2005) and Rostila (2007). It is such questions that I will concentrate on, in some cases sketching solutions, in others contenting myself with just trying to formulate the problematic questions more precisely. The questions to be dealt with include the following:

- • can constructions model rules?
- • how are mirror neurons relevant to CxG?
- • rethinking entrenchment
- • how does CxG relate to brain areas with specific functions, such as Broca's area?
- • what are the non-language-specific cognitive capabilities that enable first language acquisition?
- • what is chunking from the perspective of CxG?
- • to what extent is CxG compatible with the view that at least recursion is an innate, originally language-specific ability? (cf. Hauser, Fitch & Chomsky 2002)
- • is it a problem for CxG that its set of descriptive units (constructions) is potentially endless?

References

- Hauser, Marc D., Noam Chomsky & W. Tecumseh Fitch (2002): "The Faculty of Language: What Is It, Who Has It, and How Did It Evolve?" *Science* 298, 1569-1579.
- Itkonen, Esa (2005): *Ten Non-European Languages. An Aid to the Typologist*. Turku: University of Turku.
- Leiss, Elisabeth (2009a): "Konstruktionsgrammatik versus Universalgrammatik". In: Wieland Eins & Friederike Schmöe (eds.), *Wie wir sprechen und schreiben. Festschrift für Helmut Glück zum 60. Geburtstag*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 17-28.
- Leiss, Elisabeth (2009b): *Sprachphilosophie*. (de Gruyter Studienbuch). Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Rostila, Jouni (2007): *Konstruktionsansätze zur Argumentmarkierung im Deutschen*. PhD dissertation, University of Tampere (available at <http://acta.uta.fi/pdf/978-951-44-7085-1.pdf>)

Läheb aruteluks. Afektiivsus dünaamilise malli produktiivsuse tegurina

Heete Sahkai (Eesti keele instituut) ja Ene Vainik (Eesti keele instituut)

Kognitivistliku keeleteaduse uurimisprogrammiks on keele struktuuriliste omaduste seletamine semantika, pragmaatika ja üldkognitiivsete teguritega. Oma ettekandes tahame uurida ühe „keelevälise“ teguri, afektiivsuse, võimalikke mõjusid sõnavara ja grammatika struktuurile ja dünaamikale. Arutelu ajendiks on eesti keele konstruktsioon, mis koosneb

verbist *minema* ja translatiivsest (sündmuse)nimisõnast isikuta lausemallis ning väljendab tegevuse või sündmuse algust, nt *Siis siis+0 (D) aga aga+0 (J) jäi jää+i (V s) üks üks+0 (N sg n) üks+0 (P sg n) tüüp tüüp+0 (S sg n) liiga liiga+0 (D) täis täis+0 (A) , , (Z) hakkas hakka+s (V s) valimatult valimatu=lt+0 (D) kõiki kõik+0 (P pl p) käperdama käperda+ma (V ma) ja ja+0 (J) lõpuks lõpuks+0 (D) läks mine+s (V s) kakkuseks kaklus+ks (S sg tr).. (Z) "* (Z)

Konstruksioon köitis meie tähelepanu oma suhteliselt suure produktiivsusega (vt Muischnek, Sahkai 2009), mis tundus veidi ootuspäratu ja näis nõudvat seletust, kuivõrd:

- a) konstruksioon on kõnekeelse varjundiga ja seega registriliselt piiratud kasutusega
- a. b) verb esineb konstruksioonispetsiifilises tähenduses: asjaolu, millega nt tugiverbikonstruksioonides tundub kaasnevat üldiselt väiksem produktiivsus kui otseses tähenduses tugiverbi korral;
- b. c) konstruksioon ei esinda kuigi sagedast lausemalli;
- c. d) keeles on olemas üldisemad, läbipaistvama tähendusega ja ka vormilt tavapärasemad (alusega) mallid *hakkama midagi tegema, alustama midagi, midagi algab*, mis võiksid markeeritud malli blokeerida;
- d. e) translatiiviga malli kõrval on olemas mõned teised mitmes mõttes sarnased mallid (nt *minema*+supiin, nt *läksid kaklema, minema*+Nill/all, nt *lähevad tülli*), mis ei ole produktiivsed, seda oletatavasti mh just seetõttu, et need on blokeeritud nimetatud üldisemate mallide poolt (Sahkai, Muischnek 2009).

Oletame, et malli *minema*+Ntransl edu saladus peitub afektiivsusega seotud lisaväärtuses, mis selle populaarsust kasvatab. Esmapilgul on malli seos afektiivsusega vähemalt kaheplaaniline:

Semantiline. Korpuseandmete põhjal esinevad mallis keskse rühmana konfliktile osutavad nimisõnad (35%). Sõnad nagu *taplus, kaklus, rüselus, arveteklaarimine* jne osutavad interaktsioonilisele alussituatsioonile, mille implitsiitsed osalised on eeldatavalt tugeva afekti seisundis ja ei kontrolli seetõttu oma tegevust. Sama afektiivne alussituatsioon leiab eesti keeles lisaks kajastamist ohtrates löömise ja peksu väljendites (Krikmann 2004).

Pragmaatiline. Mall on ekspressiivne, st väljendab kõneleja emotsionaalset laetust/soovi kuulajat emotsionaalselt mõjutada, mitte ainult ei vahenda kuiva ja semantilisel täpsel infot propositsiooni osaliste tegevuste kohta. Mallis esinev keskne rühm on küll konfliktisõnad, kui korpustest ja internetist võib leida arvukalt näiteid kõige erinevamate, ka afektiivselt täiesti neutraalsetele tegevustele viitavate sõnadega, nt: “ “ (Z) *Kui Kui+0 (H sg g) Kui+0 (H sg n) kui+0 (D) kui+0 (J) läheb mine+b (V b) meeskonna meeskond+0 (S sg g) moodustamiseks moodustamine+ks (S sg tr) , , (Z) on ole+0 (V b) ole+0 (V vad) seal seal+0 (D) kindlasti kindlasti+0 (D) juures juures+0 (K) Raul Raul+0 (H sg n) Olle“ Olle+0 (H sg n). . (Z)* Algse kompleksse stseeni eri aspektid (intensiivsus/dünaamilisus, kontrollimatus, kollektiivsus, interaktiivsus, vokaalsus, füüsilisus) on loonud võimalusi integreerida malliga eri laadi tegevusi ning algne tähendusega seotud afektiivsus on kandunud sisu/vormi ühtsuselt edasi pelgale vormile: mall üksinda, olenemata selles esineva nimisõna tähendusest, on afektiivselt laetud, ekspressiivne ja kõnekeelne, ning võib kanda üksikuid algsest konfliktitähendusest säilinud semantilisi jooni.

Ettekandes arutleme, kas ja kuidas need afektiivsusega seotud tegurid võivad olla soodustanud konstruksiooni produktiivsust. Loodame, et *läheb aruteluks*.

Viited.

Krikmann; Arvo 2004. Sai hea obaduse vastu obadust': löömist ja peksmist märkivad väljendid eesti keeles. Reetor 3. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum
Muischnek, K.; Sahkai, H. (2009). Using collocation-finding methods to extract constructions and to estimate their productivity. In: Workshop on extracting and using constructions in NLP. SICS Technical Report T2009:10: Workshop on extracting and using constructions in NLP. NODALIDA workshop, 14. mai 2009, Odense, Taani.

(Toim.) Magnus Sahlgren ja Ola Knutsson., 2009, 22 - 27. <ftp://ftp.sics.se/pub/SICS-reports/Reports/SICS-T--2009-10--SE.pdf>

Sahkai, Heete, Muischnek, Kadri (2009). Productivity in Estonian Complex Predicate Constructions. Ettekanne AFLICO 3. konverentsil "Grammar in construction(s)" Pariisi X ülikoolis 27.-29. mail 2009

Arki ristiriitoineen, ristiriitojen kanssa vai jopa ristiriitojenkaa?

Suomen komitatiivi-ilmausten merkityksistä

Maija Sirola-Belliard

Suomen *-ine*-komitatiivisijasta on esitetty viime aikoina kirjallisuudessa varsin synkeitä arvioita. Grünthalin (2003: 27) mukaan *-ine* on muuttunut epäproduktiiviseksi, ja Stolz ym. (2005: 214, 2006: 61) sanovat sen olevan syrjäytymässä *kanssa*-postpositiorakenteen tieltä. On totta, että sija on vähäisessä käytössä, mutta tuntuu perusteettomalta puhua erityisestä muutoksesta, sillä *-ine* on aina ollut harvinainen sija (Häkkinen 1994: 208). Vaikka *-ine*-komitatiivi on varsin vieras rakenne nykypuhekielessä, on se kirjoitetussa yleiskielessä sen sijaan hyvinkin produktiivinen ja sen käyttömahdollisuudet pikemminkin kasvavat kuin vähenevät.

Perusteettomalta tuntuu myös *ine*-sijan ja *kanssa*-rakenteen käytön rinnastaminen. Rakenteiden ydinmerkitys on toki sama, komitatiivin prototyypimerkitys 'seuraaminen' tai 'yhdessäolo' (Stolz ym. 2009: 602). Sanomalehtikorpuksen (HS2000) aineiston perusteella niiden käyttöprofiilit näyttävät kuitenkin olevan täysin erilaiset: rakenteiden yhteisten merkitysten esiintymisfrekvenssit poikkeavat toisistaan, ja lisäksi molempaa käytetään merkityksissä, joita toisella rakenteella ei voi ilmaista (Sirola 2008). Merkityserojen taustalla voi nähdä eron rakenteiden kieliopillistumisasteessa: *-ine*-komitatiivin merkitykset ovat odotuksenmukaisesti (ks. Heine, Claudi ja Hünemeyer 1991: 48–52, 257) laajentuneet konkreettisesta kohti abstraktimpia, kun taas *kanssa*-rakenteella ilmaistavat merkitykset ovat pysyneet abstraktistumisketjun konkreettisemmässä päässä.

Kuinka pitkälle rakenteiden merkitykset sitten ovat nyky-yleiskielessä abstraktistuneet, sitä tarkastelen tällä hetkellä omassa tutkimuksessani. Koska komitatiivin merkitykset määritellään suomen kieliopissa varsin epämääräisesti (esim. Ikola 2001: 35–36; Hakulinen ym. 2004: 942–943, 1211–1212), olen rakentamassa merkitysluokittelua HS2000-aineiston perusteella. Konferenssin moton "Anna aikaa ajatella" hengessä tahtoisin testata luokitteluni ja sen perusteiden kestävyyttä. *-ine*-sijan keskeiset merkitysluokat näyttäisivät olevan yhdessäolo (prototyyppi) sekä omistaminen, sisältyminen, spatiaalisuus, liittyminen, väline ja syy (merkityslaajentumat); *kanssa*-rakenteen keskeisimmät merkitykset ovat yhdessäolo (myös vastakkaisessa toiminnassa) ja omistaminen. Ajan salliessa lisään näiden rakenteiden rinnalle myös alustavia luokittelutuloksia *kanssa*-postpositiosta kieliopillistuneen *kaa*-muodon merkityskentästä.

Viitteet:

GRÜNTAL, RIHO 2003: *Finnic adpositions and cases in change*. Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 244. Helsinki.

HAKULINEN ym. 2004 = HAKULINEN, AULI; VILKUNA, MARIA; KORHONEN, RIITTA; KOIVISTO, VESA; HEINONEN, TARJA RIITTA and ALHO, IRJA (toim.): *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 950. Helsinki.

HEINE, BERND; CLAUDI, ULRIKE ja HÜNNEMEYER, FRIEDERIKE 1991: *Grammaticalization. A Conceptual Framework*. Chicago – London.

HS2000 = PAJUNEN, ANNELI 2003: HS2000-korpus. Tietokantamuotoinen sähköinen korpus Helsingin Sanomien vuosien 2000 ja 2001 aineistosta.

HÄKKINEN, KAISA 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. Porvoo: WSOY.

IKOLA, OSMO 2001: *Nykysuomen opas*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 65. Turku.

SIROLA, MAIJA 2008: Komitatiivi nykysuomessa. Sijan typologista ja areaalista taustaa sekä sen ilmaiset merkitykset Helsingin Sanomien korpuksessa. Pro gradu. TaY.

STOLZ ym. 2005 = THOMAS, STOLZ; STROH, CORNELIA ja URDZE, AINA: Comitatives and Instrumentals. Teoksessa *The World Atlas of Language Structures*, luku 52, 214–217. Oxford. (Sähköisenä aineistona URL: <http://wals.info/>)

——— 2006: *On comitatives and related categories*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter

——— 2009: Varieties of comitative. Teoksessa Andrej Malchukov ja Andrew Spencer (toim.): *The Oxford Handbook of Case*. Luku 41, 601–608. Oxford – New York.

Lauseenjäsennys äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirjoissa kognitiivisen kielentutkimuksen näkökulmasta

Minna Sääsikiähti (Oulun yliopisto)

Tarkastelen esitelmässäni, miten lauseoppia käsitellään peruskoulun äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirjoissa. Lähestyn aiheitani kognitiivisen kielentutkimuksen näkökulmasta ja otan keskeisiksi analyysivälineikseni prototyypin käsitteen ja semanttiset roolit. Aineistoni koostuu ala- ja yläkoulun äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirjasarjoista ja erityisesti niiden lauseoppia käsittelevistä jaksoista.

Fokusoin tutkimukseni lauseenjäsenten käsittelyyn äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirjoissa. Peruskoulun opetussuunnitelman valtakunnallisissa perusteissa lauseenjäsennys mainitaan ensimmäisen kerran luokka-asteiden 3–5 opetussuunnitelmassa. Esimerkiksi hyvän osaamisen kriteereissä 5. luokan päättyessä edellytetään, että oppilas ”hahmottaa yksinkertaisen tekstin lauseista **subjektin ja predikaatin** sekä hahmottaa lauseen tekstin osaksi”. Peruskoulun päättöarvioinnin kriteerien mukaan oppilas voi saavuttaa arvosanan 8, jos hän ”osaa puhua kielen äänne-, muoto- ja lauserakenteesta sekä sanastosta; hänellä on tietoa sanaluokista ja **tärkeimmistä lauseenjäsennistä**”. (POPS 2004.) Äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirjasarjoissa lauseenjäsennystä käsitellään yleensä ensimmäisen kerran 5. luokan oppikirjoissa, jolloin tutustutaan tavallisesti predikaattiin, subjektiin ja objektiin. Rajaan lauseenjäsennyksen tarkastelun esitelmässäni subjektiin ja objektiin.

Tarkastelen prototyypin käsitteen avulla, miten äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirjat ilmentävät subjektin ja objektin prototyypisiä piirteitä (esim. Vilkuna 2000) sekä semanttista transitiivisuutta (Hopper–Thompson 1980) ja voimadynamiikkaa (esim. Talmy 2000). Semanttisten roolien näkökulmasta puolestaan analysoin, missä määrin oppikirjojen subjekti- ja objektikäsitteissä toteutuvat prototyypin agentin ja patientin ominaispiirteet (esim. Dowty 1991).

Kirjallisuutta:

DOWTY, DAVID 1991: Thematic proto-roles and argument selection. *Language* 67: 547–619.

HOPPER, PAUL J. – THOMPSON, SANDRA A. 1980: Transitivity in grammar and discourse. *Language* 56: 251–299.

POPS = Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 2004. Helsinki: Opetushallitus.

TALMY, LEONARD 2000: *Toward a cognitive semantics I: Concept structuring systems*.

Cambridge: The MIT Press.

VILKUNA, MARIA 2000: *Suomen lauseopin perusteet. 2. korjattu painos*. Helsinki: Edita.

Suomen kielen ablatiivialkuisien predikaattomien konstruktioiden semantiikka: introspektio vs. parafrasitesti

Katja Västi (Oulun yliopisto & Helsingin yliopisto)

Tarkastelen esitelmässäni suomen kielen ablatiivialkuisia predikaattomia konstruktioita, joissa ablatiivimuotoinen osallistuja viittaa elolliseen olentoon tai elollisten olentojen muodostamaan yhteisöön (esim. *Hectorilta uusi levy hitaasti*, *Suurpankilta herjaava tietokonevirus*). Aikaisemmin (Västi 2008) olen esittänyt introspektioiden perusteella, että tällaiset konstruktiot voi jakaa neljäksi semanttiseksi alatyypiksi, joissa ablatiivimuotoinen osallistuja ilmaisee tuottajaa (*Nokialta taas huipputulokset*), luopujaa (*Saksalaissipalta taskurahaa vaimolle*), toimijaa (*Unkarilta sysäys Berliinin muurin kaatumiseen*) tai menettäjää (*Koulupojalta käsi Vilppulan sahallalla*). Testaan parhaillani introspektioideni teettämällä yli sadalla Oulun ja Helsingin yliopiston kieliaineiden opiskelijalla testin, jossa pyydän heitä muuttamaan predikaattomia otsikoita täydellisten lauseiden muotoisiksi parafraseiksi. Analysoin parafrasien perusteella, minkätyyppiseksi toimijaksi ablatiivimuotoinen osallistuja milloinkin hahmottuu. Esitelmässäni kartoitan, millaisia tuloksia parafrasitesti tuotti ja miten ne vaikuttivat tyypittelyyni.

Olen aikaisemmin teettänyt vastaavan testin ablatiivialkuisista predikaattomista konstruktiosta Oulun ja Helsingin yliopistossa yhteensä 163 kieliaineiden opiskelijalla (Västi 2009). Se osoitti, ettei ablatiivialkuisia predikaattomia konstruktioita voi pitää elliptisinä lauseina: suurin osa parafraseista oli tyypillisiä nominatiivialkuisia transitiivi- ja intransitiivilauseita, joten predikaattomia rakenteita ei ollut yksinkertaisesti täydennetty jollakin verbillä. Lisäksi testi tuki introspektioideni konstruktion semanttisista alatyypeistä. Hypoteesini on, että tämä ablatiivialkuisia predikaattomia konstruktioita koskeva parafrasitesti tuottaa samantapaisia tuloksia.

Lähteet

Västi, Katja 2008: *Ablatiivialkuisten predikaattittomien konstruktoiden semantiikka*.
Esitelmä Suomen kognitiivisen kielentutkimuksen yhdistyksen FiCLA:n
laivaseminaarissa Kieli keskellä kognitiota iv 17.10.2008.

----- 2009: *Allatiivin polysemian rajoista*. Esitelmä xxxvi Kielitieteen päivillä

Jyväskylän yliopistossa 16.5.2009.